

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR SALTANATINING TASHKIL TOPISHI

Shaymanov Azizbek Komil o'g'li

TDPU tarix yo'nalishi 4-kurs 401-guruh talabasi

Anostatsiya: Maqolada Amir Temur davlatining tashkil topishi. Amir Temur saltanatining barpo etilishi. Amir Temur va Sulton Husayn o'rtasidagi o'zaro kurashlarning keskinlashuvi. Amir Temurning g'alaba qozonishi va hokimiyatga kelishi keltiriladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Loy jangi, Ilyosxo'ja, Sarbadorlar, Hirot.

Annotation: In the article, the establishment of the state of Amir Temur. Establishment of the kingdom of Amir Temur. The intensification of the struggle between Amir Temur and Sultan Hussein led to Amir Temur's victory and coming to power.

Key words: Amir Temur, Mud battle, Ilyozhoja, Sarbadors, Herat.

Аннотация: В статье рассматривается создание государства Амира Темура. Основание царства Амира Темура. Обострение борьбы между Амиром Темуром и султаном Хусейном привело к победе Амира Темура и приходу к власти.

Ключевые слова: Амир Темур, Грязевой бой, Илэжоя, Сарбадоры, Герат.

XIV asrning 40-50-yillariga kelib Chig'atoy ulusi hududlarida o'zaro parokandalik va o'zboshimchalik hukm surar edi. XIV asrning 40-yillarida mavjud sulolalar o'rtasidagi nizo-fitnalar, o'zaro urushlar natijasida Chig'atoy ulusida og'ir siyosiy va iqtisodiy ahvol yuzaga kelgandi. Mo'g'ul xoni Qozonxon hukmronligi davrida (1338-1346) mamlakatda zulm-zo'ravonlik yanada avj oldi. Xon zulmidan bezgan ko'plab amaldor, zodagonlar o'z davrining qudratli amiri Qazag'anning huzuriga Soli Saroy (hozirgi Surxondaryo viloyati Denov tumanidagi Saroy qishlog'i)ga qochib o'ta boshladilar. O'rtadagi ixtiloflar va kelishmovchiliklar tez orada hal qiluvchi to'qnashuv bo'lishidan darak berar edi. Qarshi yaqinida Amir Qazag'an va Qozonxon o'rtasida bo'lib o'tgan jang 1346-yil bahorida Qazag'anning g'alabasi bilan tugaydi. Jangda Qozonxon o'ldiriladi. Amir Qazag'an esa turkiy-mo'g'ul odatiga ko'ra, bevosita chingiziylardan bo'lmagani uchun taxtga da'vo qila olmas edi. Shu bois u o'ziga ma'qul bo'lgan chingiziylar xonadonidan bo'lgan avval Donishmandchaxonni (1346-1348), so'ngra Bayonqulixonni (1348-1357) taxtga o'tkazadi. Tabiiyki, amalda butun hokimiyatni amir Qazag'an o'z qo'lida mujassam etgan edi. 1358-yil qishida amir Qazag'anning kuchayib borayotgan faoliyatidan norozi bo'lgan bir guruh fitnachilar uni o'ldirishadi. Amir Qazag'anning o'g'li amir Abdulla garchi tez orada Bayonqulixonni

jangda o'ldirsa-da, lekin hokimiyatni qo'lda tutib turolmaydi. U tez orada Amudaryo ortiga qochib o'tib, siyosat sahnasini tark etadi.¹

Hisor hokimi Bayon Suldus va Kesh (Shahrisabz) hokimi Hoji Barlos tomonidan taxtga chingiziylardan bo'lgan Temurshoh o'tkaziladi. Chig'atoy xoni Temurshoh ikki yilga yaqin (1358-1359) hukmronlik qiladi. Shundan so'ng o'zlarini anchadan beri mustaqil tutayotgan bekliklar rasman shu darajaga da'vogar bo'lib chiqa boshlaydilar. Chig'atoy ulusi mayda bekliklarga bo'linib ketadi. Keshda Hoji Barlos o'zini mustaqil deb e'lon qilgach, Xo'jandda Boyazid Jaloyir, Balxda O'ljoy Bug'o Suldus, Shiburg'onda Muhammadxo'ja Apverdi nayman, Xuttalon va Arhang saroyda amir Kayxusrav va O'ljoy Apverdi, Toshkand va Saripulda Xizr Yasavuriy, Ko'histonda amir Sotilmishlar ham o'zlarini mustaqil hokimlar deb e'lon qiladilar. Mamlakatda ayirmachilik harakati kuchayib, hokimiyat, boyluk yo'lida beklar o'zaro kurashlar domiga tortiladilar. Bu urushlar shundoq ham ahvoli nochor bo'lgan aholi boshiga ko'plab kulfatlarni yog'diradi. Shunday og'ir ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tanglik hukm surayotgan bir vaqtda siyosat maydoni- ga Amir Temur shaxsi kirib keldi. Buyuk davlat arbobi va mahoratli sarkarda Amir Temur 1336-yil 9-aprelda (hijriy 736-yil, sha'bon oyining 25-kuni) Keshga qarashii Xo'ja Ilg'or (hozirgi Yakkabog' tumani) qishlog'ida barlos beklaridan biri bo'lgan Amir Tarag ay ibn Barqal oilasida dunyoga keldi. Temurning onasi Takinaxotun Keshning obro'li bekalaridan biri bo'lib, u haqida manbalarda ma'lumotlar kam saqlanib qolgan. Shunday bo'lishiga qaramay, bu ayol o'z davrining zukko va dono ayollaridan biri bo'lgan. degan fikrni ilgari surish mumkin. Temurning bolaligi va o'spirinlik yillari Keshda o'tdi. Ibn Arab- shoh, Rui Gonzales de Klavixo va boshqalar 1360-yilga qadar uning ha- yotini ayrim ma'lumotlar bilan izohlashgan. Temur yoshligidan zehnli va layoqatli bola bo'lib, bir tomondan, uni otasi xat-savodga o'rgatgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'spirin yigit qator harbiy san'at sirlaridan xabardor bo'ldi. Temur yoshligidan mard, shijoatli va olijanob yigit bo'lib o'sdi. Uning yuksak tashkilotchilik qobiliyati, yo'l boshchilik xususiyati o'sha paytdayoq namoyon bo'la boshlagan edi. 1360-1361-yillarda Mo'g'uliston hukmdori Tug'luq Temur (1348- 1363) Movarounnahr ichki hayotiga raxna sola boshlaydi. U ikki ma- rotaba o'lkaga yurish qiladi. Tug'luq Temurning bosqinchilik yurishlari Movarounnahr hokimlarini sarosimaga solib qo'ydi. Shular qatoriga Kesh amiri Hoji Barlosni ham kiritish mumkin edi. Tug'luq Temur Xo'jandni ishg'ol etish niyatida Sirdaryodan o'tganidan so'ng, Mo- varounnahr amirlari, xususan, Hoji Barlos ham qo'rquvdan o'z jonla- rini xalos etish uchun Amudaryodan o'tib, Xurosonga ketib qoladilar. O'z hududini mo'g'ul bosqinchilaridan himoya qilish maqsadida Temur Mo'g'uliston hukmdori xizmatiga o'tishiga to'g'ri keladi. Tug'luq Temur esa unga Kesh va uning atrofidagi yerlarni boshqarishni topshiradi. 1360-1370-yillarda

¹ Abdullaahad Muhammadjonov "Amir Temur va Temuriylar saltanati" Toshkent. 2001.

Movarounnahr siyosiy hayotida Temur bilan bir qatorda ta'sir o'tkazgan shaxslardan yana biri bu Amir Qazag'an- ning nevarasi Amir Husayn edi. Ta'kidlash joizki, Balx va uning at- rofidagi yer-mulklar uning tasarrufida bo'lgan. 1361-yilda Temur Amir Husayn bilan yaqinlashib, ikkala hokim birlashgan holda mo'g'ul xon- lariga qarshilik ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishadi. 1362-yil kuzida Tug'luq Temur Movarounnahrda o'g'li Xizrxoja o'g'lonni qoldiradi. Yosh hokim loqayd va irodasiz bo'lib, ko'p vaqtini maishatda o'tkazar, boshqaruv ishlarini esa amir Bekchik o'z qo'lida jamlab olib, o'z holicha ish tutar edi. Shubhasiz, bunday holatdan Temur va boshqa nufuzli amaldor- lar norozi bo'lishadi. Amir Husayn bilan Temurning bir-birlari bilan yaqinlashgan va yaxshi munosabatda bo'lgan davrlari 1361-1365-yil- larni o'z ichiga oladi. Bu davrda Temur ma'lum qiyinchiliklarni ham boshidan kechiradi. Xususan, Amir Husayn bilan birgalikda Xiva yuri- shida qatnashadi, Marv yaqinida 62 kunlik tutqunlik azobini kechiradi va hokazo. Temur hayotida ro'y bergan va bir umrga unga tan jarohatini muhrlagan voqea 1362-yili Seyistonda bo'lib o'tgan. Seyiston hokimi Malik Qutbiddinning taklifiga ko'ra ikki do'st uning dushmanlariga qarshi kurashish uchun yo'l oladilar. Amir Temur jang vaqtida o'ng qo'lining tirsagi va o'ng oyog'iga kamon o'qi tegishidan qattiq jarohat- lanadi. Buning oqibatida u bir umr oqsoqlanib qoladi. Tug'luq Temur o'limidan so'ng, 1363-yilda Movarounnahr tup- rog'idan haydalgan mo'g'ul xoni Ilyosxo'ja (1363-1365) yangidan katta lashkar bilan avvalgi mulklarini egallab olish maqsadida Mova- rounnahr tomon harakat qila boshlaydi. Mo'g'ul xoni ayniqsa, o'zining raqiblariga nisbatan qahrli kayfiyatda ekanligi ma'lum edi. 1362-yil oxirlari - 1363-yil davomida Temur va Amir Husayn Amudaryoning so'l sohilida o'rnashib, shu yerdan mo'g'ullarga qo'qqisidan tez-tez zarbalar uyushtira boshlaydilar. Bu zarbalar bois ular Termiz, Kesh, Xuzorga qadar yetib borishadi. Ta'kidlash joizki, 1363-1364-yillarda Temur va Amir Husayn qo'shinlari mo'g'ullar ustidan uch marotaba g'olib bo'lishga muvaffaq bo'lishadi. Temurning harbiy mahorati tu- fayli 200 ta otliq bilan Kesh shahrini olishga ham muvaffaq bo'linadi. Uchinchi jang 1364-yili Keshdagi Toshariq degan joyda bo'lib, natija- da mo'g'ullar butkul tor-mor etiladi, ularning amirlari Bekchik, Iskan- dar o'g'lon, Hamid, Yusufxo'jalar asirga olinadi. Mo'g'ullar qo'shini o'z navbatida Sirdaryo ortiga haydab yuboriladi. O'zaro kelishuv- ga muvofiq Husayn Jizzaxga, Temur Toshkentga kelib, janglardan olingan jarohatlarni davolatishadi. So'ngra ular Samarqandga kelib, an'anaga muvofiq Chig'atoy xonlari avlodidan bo'lgan Kobulshoh ibn Durji ibn Ilchigidoy ibn Duvaxonni Chig'atoy ulusi xoni sifatida taxtga o'tkazishadi. Bu vaqtda Ilyosxo'ja Movarounnahrda o'z yuris- hini boshlaydi. Bir tomondan, Amir Husayn va Temur, ikkinchi tomondan, mo'g'ul- lar o'rtasidagi hal qiluvchi jang 1365-yil 22-may kuni erta tongda Chinoz va Toshkent oralig'idagi bir maydonda bo'lib o'tadi. Jangda Temur mo'g'ullarning o'ng qanoti ustidan g'alaba qozonay deb turgan vaqtda Amir Husayn

qat'iyatsizlik qilib, vaqtida harakat ko'rsatmaydi.² Uni ustiga qattiq jala quyib, yer balchiqqa aylanadi, otlar tizzasiga qadar loyga botib keta boshlaydi. Temur jangni davom ettirsa-da, lekin Husayn chekinishni lozim deb topadi. Tarixga bu jang «Loy jangi» nomi ostida kiradi. Qayta urinish behuda ekanligini anglab yetgan Temur jang maydonini tark etib, qolgan-qutgan askarlari bilan Samarqand tomonga qaytib ketib, so'ngra Keshga yo'l oladi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bu paytda Movarounnahrning bosh amiri Husayn edi. Biror qarorga kelish esa uning irodasiga bog'liq bo'lgan. Shu sababli Temur ham uning ko'rsatmasi bilan, ko'p hollarda Husaynning roziligi bilan ish tutishga majbur bo'lgan. Samarqand shahri, qolaversa, butun Movarounnahr o'z holiga tashlab qo'yiladi. Mo'g'ul xoni changalidan qutulish samarqandliklarning o'ziga bog'liq bo'lib qoladi. Bunday sharoitda Samarqand mudofaasini sarbadorlar o'z qo'llariga olishadi. Sarbadorlar harakati XIV asrning 30-yillarida Eronda ijtimoiy-siyosiy harakat sifatida paydo bo'lib, 50-60-yillarda Movarounnahr ham yoyildi. Sarbadorlar mo'g'ullar zulmidan ozod bo'lish yo'lida o'zlarini qurbon qilishga tayyor edilar. Harakat qatnashchilarining asosiy maqsadi mo'g'ul istilochilari va zulm o'tkazuvchi mahalliy qatlamlarga qarshi kurash bo'lgan.

Xurosondagi singari Samarqandda ham bu harakat qatnashchilarining ijtimoiy tarkibi har xil edi. Hunarmandlar, do'kondorlar, ayrim madrasa mudarrislari va talabalar mazkur harakatning faol ishtirokchilariga aylanadilar. Ilyosxo'ja to'g'ridan to'g'ri Samarqand tomon yo'l oladi. Shahar jome masjidiga yig'ilgan aholi oldida sarbadorlarning bo'lajak rahbarlaridan biri bo'lgan madrasa mudarrisi Mavlonozoda so'z olib, shaharning har bir a'zosidan katta miqdorda soliq va to'lov yig'ib, uni o'z bilganicha sarf etib yurgan hukmdorning shaharni o'z holiga tashlab qo'yganligini uqtirib o'tadi. Mudofaa rahbarligiga Mavlonozoda qatoriga Xo'rdak Buxoriy va Abu Bakr Kalaviy ham qo'shiladilar. Mudofaa tashkil etilganligidan xabarsiz bo'lgan mo'g'ullar hukmdorsiz shaharni himoyasiz deb o'ylashardi. Ularning asosiy qo'shinlari shaharga kiraverishdagi bosh ko'chadan hujum qiladilar. Xavf-xatardan shubhasi bo'lmagan bosqinchilar Mavlonozoda kamonchilari bilan pistirmada turgan joyga yaqinlashganlarida to'satdan kamon o'qlariga duch kelishadi. Shahar mudofaachilari mo'g'ullarga uch tarafdin hujum qiladilar. Birinchi hamlada yoq «shaharni egallaymiz», deb o'ylab bostirib kirgan mo'g'ullar katta talofat ko'rib, orqaga chekinishga majbur bo'lishadi.³ Samarqandliklar ishlab chiqqan harbiy rejasi puxta bo'lib, u o'z samarasini beradi. Mo'g'ullarning bir necha hujumi samarasiz tugagach, mo'g'ullar shahar atrofini qurshab olib, uzoq vaqt davomida qamal qilish rejasini o'ylab chiqadilar. Shunday paytda lashkar safida yuqumli kasallik tarqaladi. Bu kasallikni ot vabosi (o'lati) deb atashardi. O'lat oqibatida Ilyosxo'ja qo'shinlariga

² J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil.

³ Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y.

tegishli otlarning katta qismi qirilib ketadi. Ilyosxo'ja katta yo'qotishlar bilan dastlab Samarqandni, keyin esa Movarounnahrni tashlab ketishga majbur bo'ladi.

Shu paytda Keshda bo'lgan Temur bu xabarni Amudaryo bo'ylarida turgan Amir Husaynga yetkazadi. 1366-yilning bahorida ular Samarqandga yetib kelib, sarbadorlar rahbarlarini o'z huzurlariga chorlashadi. Uchrashuv Samarqanddagi Konigil degan joyda bo'ladi. Bu yerda sarbadorlarning rahbarlari bilan kelishmovchilik yuz berib, ular qatl etiladi. Temurning iltimosi bilan faqat Mavlonozoda omon qoldirilib, u Xurosonga jo'natiladi. Sarbadorlar harakati bostirilgandan so'ng, Amir Husayn va Temur o'rtasidagi munosabatlar keskinlashadi. Bunga Amir Husaynning sarbadorlarga nisbatan adolatsizligi ham bir qadar sabab bo'lgan edi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Amir Husayn tanlagan yo'l parokandalik va boshboshdoqlik sari yetaklar, Temur esa buni yaxshi anglab yetgan edi. Amir Husaynning ochko'z va makkorona siyosati ko'pchilik harbiylar, qabila boshliqlarining noroziligiga sabab bo'ladi. Amir Husayn ko'pchilik amirlardan katta o'lja, pul talab qilib, turli siquvlarni amalga oshira boshlagandi. Temur esa o'z safdoshlariga to'lovlarda yordam berdi, ularning qarzlarni to'lashda, muarrix Shara-fiddin Ali Yazdiy yozganidek, hatto o'z xotini, Amir Husaynning singlisi O'ljoy Turkon og'oning taqinchoqlarini ham ayamaydi. Temurning saxovati va olijanobligi ko'plab amirlarning unga bo'lgan hurmatini oshiradi. Aksincha, Amir Husaynning obro'-e'tibori esa tobora pasayib, dushmanlari ko'paya boradi. 1366-1370-yillar oralig'ida Temur o'z e'tiborini ichki ishlarga qaratadi. Amir Husayn turli fitna-fasodlar yo'liga o'tib, Temurga qarshi zimdan kurash boshlaydi. Amir Husayn Balxda, Temur Kesh va Qarshida hal qiluvchi jangga tayyorgarlik ko'ra boshlaydilar. 1370-yili Husayn Balx, Qunduz va Badaxshondan qo'shimcha kuch to'plab, uning otliqlari Termiz atroflarida paydo bo'ladi. Temur esa Temur Qo'pug deb ataluvchi joydan uch farsah uzoqlikda joylashgan Biyo degan joyda qarorgoh qurib, jangga tayyorgarlikni boshlaydi. Shu yerda uning oldiga Andhuddagi taniqli diniy arbob, sayyidlardan bo'lgan Mir Sayid Baraka tashrif buyuradi. U Temurga nog'ora va bayroq ya'ni hokimiyat, saltanat ramzlarini topshirib, uning buyuk kelajagi haqida bashorat qiladi. Ta'kidlash joizki, Mir Sayid Baraka to' o'z vafotiga qadar (1404-y.) Temurdan ajralmay, uning ma'naviy-diniy rahnamolaridan biri bo'lib qoladi.

Xulosa

Amir Temur va Temuriylar davlati tashkil topishi uning O'zbekiston tarixida muhim ahamiyat kasb etishi bu davlatdagi me'morchilikning yuksalishi uning jahon tarixidagi tutgan o'rni bilan belgilanadi. Amir Temur davrida madaniyat yuksaladi ko'plab inshaotlar masjid, madrasalar quriladi. Ilm fan yangi tarmoqlari rivojlanadi. Karvon yo'llari savdo aloqalari kengayadi shu davrda karvon yo'llari havfsizligi jihatidan eng yuqori hisoblangani sababli savdogarlar ko'plab hududlarga keng savdo

munosabatlarni olib borishadi. Amir Temur davlati tariximizda muhim ahamiyatga ega bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaahad Muhammadjonov "Amir Temur va Temuriylar saltanati" Toshkent. 2001.
2. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 15-b
3. Turg'un Fayziyev "Temuriylar shajarasi" Toshkent. 1995-yil
4. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y.
5. Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'.M., Norqulov N. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. - T., 2000 yil.